

УДК 94(477.54)''1645'':061.3:352:339.1

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/fhi.2025.26.5090>

КОРОЛІВСЬКИЙ ПРИВІЛЕЙ 1645 РОКУ ДЛЯ МІСТА НІЖИНА (ВНУТРІШНЯ СТРУКТУРА ТА ОБСТАВИНИ ВИДАЧІ)

Олексій ВІННИЧЕНКО

Львівський національний університет імені Івана Франка
катедра давньої історії України та спеціальних галузей історичної науки
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна
e-mail: oleksiy.vinnychenko@lnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-6330-6918

У статті здійснено комплексний джерелознавчий і дипломатичний аналіз королівського привілею Владислава IV, виданого 25 березня 1645 р. для міста Ніжина, який регламентував проведення ярмарків та звільняв міщан від підводної повинності. Актуальність дослідження зумовлена тим, що цей документ лише нещодавно був уведений в науковий обіг і досі не публікувався, тоді як він є важливим джерелом для вивчення міського права, торговельних практик і королівської політики щодо українських прикордонних міст до середини XVII ст. У роботі зроблено спробу реконструювати обставини створення привілею, визначити його типологічну приналежність і місце в системі монарших диспозитивних актів. Привілей 1645 р. був локальним нормативним актом, спрямованим на врегулювання окремих сфер міського життя. За своєю типологією він належав до міських торгово-ярмаркових і, водночас, лібертаційних привілеїв. Особливу увагу в статті приділено внутрішній структурі документа, зокрема клаузулам інтитуляції, промульгації, нарації, диспозиції, корборації, а також специфіці їх подання в копії, вписаній до Коронної метрики. Внутрішня побудова привілею загалом відповідала усталеній формі королівських актів середини XVII ст., хоч деякі типові клаузули відсутні або були скороченими (відповідно, малоінформативними). Це було характерним для канцелярських копій і не шкодило юридичній силі такого нормативного акта. Диспозиція привілею містила два окремих королівських надання. Перше з них стосувалося встановлення трьох щорічних (зимового, літнього й осіннього) ярмарків у Ніжині з чітко визначеними початковими термінами, прив'язаними до православних свят, що фактично закріплювало конфесійну специфіку регіону в правовому полі. В рамках регламентації ярмарків у Ніжині в привілеї подано перелік конкретних товарів, обумовлено хто може брати участь у роботі ярмарків та фактично надано учасникам колективний королівський “охоронний лист” як гарантію їхньої безпеки під час приїзду-від'їзду та перебування в Ніжині. Друге надання полягало у звільненні міста від підводної повинності, встановленої привілеєм 1625 р. (відповідно до неї місто мусило забезпечувати підводами королівських посланців, які мали на це монарші листи, а також ніжинського старосту/капітана). Це означало перегляд окремих положень первинного магдебурзького привілею та зміцнення “незалежності” й економічних позицій міщан. У статті продемонстровано, що привілей 1645 р. був прагматичним інструментом королівської політики, спрямованим на підтримку економічного розвитку й обороноздатності Ніжина як важливого оборонного пункту на Задніпров'ї. Публікація та аналіз цього документа розширюють джерельну базу з історії міського права й ярмаркової торгівлі та сприяють розвитку методів дипломатичного аналізу ранньомодерних актових джерел в українській історіографії.

Ключові слова: місто Ніжин, міське право, магдебурзьке право, міське самоврядування, ярмарки, підводна повинність, актове джерело, королівський привілей, Коронна метрика, король Владислав IV, королівська канцелярія, дипломатичний аналіз, внутрішня структура документа, Чернігівське воєводство, Задніпров'я, ранньомодерна Україна, Річ Посполита.

Ярмарки відіграли особливу роль у соціально-економічному розвитку ранньомодерної України. Формально прийшовши на українські терени як “супутник” німецького міського права, вони стали не лише формою періодичної торгівлі¹, але й складним соціальним інститутом, який відіграв економічні, культурні, комунікаційні, розважальні та інші функції. Завдяки ярмарковій торгівлі українські міста й містечка інтегрувалися до міжрегіональних і міжнародних торговельних процесів, що охоплювали простір усієї Речі Посполитої та інших держав. З історіографічної точки зору ярмарки становлять ключ до розуміння динаміки міського життя, мобільності населення, формування купецьких середовищ, поширення правових норм тощо. Вони були своєрідним місцем зустрічі різних етноконфесійних груп, сприяли обміну не лише товарами, а й інформацією, звичаями та правовими практиками. Саме тому ярмарки слід розглядати не лише як суто економічний фактор, але й як важливий чинник консолідації міських громад і розвитку самоврядних традицій. Попри значну кількість історичних праць, в яких так чи інакше описано й проаналізовано ярмаркові практики², чимало аспектів функціонування ранньомодерних українських ярмарків в різних регіонах залишаються маловідомими або недостатньо вивченими в історіографії. Почасти це пов'язано з тим, що далеко не всі установчі

¹ Майже суто “торгівельний” погляд на місце ярмарків в історії України див.: В. Г. Берковський, Д. В. Решетченко, “Ярмарки”, *Енциклопедія історії України*, т. 10: Т–Я. (Київ: Наукова думка, 2013), 755–756.

² “Ярмаркова” бібліографія нараховує понад сотню позицій літератури, див.: *Українські ярмарки та виставки (історія та сьогодення)*. Науково-допоміжний покажчик, уклад. Тетяна Сосновська, Валентина Ярошик. (Харків, 2008), 9–22.

документи до історії українських міст введені у науковий обіг³. У першу чергу це стосується джерел міського права, які регламентували життя міст на магдебурзькому праві, зокрема й проведення в них ярмарків.

Предметом цієї публікації є привілей короля Владислава IV, який був 25 березня 1645 р. виданий місту Ніжину і яким монарх дозволяв проведення ярмарків та звільняв від підводної повинності (див. *Документ*). Дотепер відомості про перші роки функціонування міського права в Ніжині ґрунтувались на магдебурзькому привілеї, виданому королем Сигізмундом III 26 березня 1625 р., вже публікованому за різними копіями⁴; натомість привілей 1645 р. лише нещодавно був введений у науковий обіг⁵ і раніше не публікувався.

Далі у цій статті представлено дипломатичний аналіз внутрішньої структури привілею 1645 р., що дозволяє точніше представити юридичну логіку експонента документу (монарха й королівської канцелярії) та механізми надання привілеїв містам українського прикордоння. Без урахування канцелярської мови, структурних елементів акта, а також обставин видачі привілею неможливо адекватно інтерпретувати обсяг наданих прав і королівську політику щодо українських міст та регіонів. Нарешті, з методологічного погляду така публікація сприятиме розвитку джерелознавчих підходів в українській історіографії, зміщуючи акцент від суто змістового прочитання до комплексного аналізу документа як цілісного тексту.

Привілей для Ніжина 1645 р. дійшов до нашого часу у вигляді копії, вписаної писарем Коронної канцелярії – у момент видачі оригіналу або невдовзі після цього – до канцлерської книги Коронної метрики⁶. За своїми внутрішніми (бо за відсутності оригіналу говорити про зовнішні не доводиться) рисами публікований документ був типовим для того часу локальним – оскільки стосувався конкретної міської громади, а не всього міського стану – нормативним актом, виданим монархом, що встановлював певні права й прерогативи для одного з підвладних йому міст. На його **типологічну приналежність**, найперше, вказує “самоназва” документу, яку можна побачити у тексті: “наш привілейований лист”. Тут присвійний займенник “наш” апелює до “ми”, тобто до традиційного іменування володаря у множині, яке, зрештою, неодноразово повторюється в тексті. “Лист” є звичайним окресленням для будь-якої тодішньої писемною документації, будучи по-суті калькою з латинського терміну *littera*, яким позначали практично усі писані документи (а первісно міські привілеї були латиномовними); аналогом для кириличних актів був староруський термін “грамота”. А “привілейований” тут слід розуміти як такий, що містить в собі “привілей”, тобто *privilegium* в юридичному значенні – виняткове право для його отримувача, засвідчене відповідним актом. Йшлося про документ, який створював нові правові відносини⁷ (хоч у сучасній історіографії ця риса рахується ознакою загалом актового джерела⁸). Відтак до “привілеїв”, спираючись на комплекс монарших актів для міста Львова, Мирон Капраль зараховував не лише суто *privilegia*, але й надання/донації, звільнення, імунітети, відступлення/цесії, тобто усі монарші документи, які були адресовані місту, його мешканцям і владі та які містили “нову правову регламентацію на певний або необмежений час”⁹. Оскільки акт 1645 року встановлював і регламентував проведення трьох щорічних ярмарків у Ніжині (зокрема, їх терміни, статус їх учасників, асортимент ярмаркових товарів тощо), то не викликає сумнівів його приналежність до привілеїв – точніше до одного з різновидів міських привілеїв, а саме торгово-ярмаркових¹⁰. Щоправда у документі також говорилося про скасування для міста Ніжина

³ Про нереалізовані спроби і потребу таких видань див.: *Корпус магдебурзьких грамот українським містам. Два проекти видань 20-х – 40-х років XX століття*, упоряд. Володимир Андрейцев, Василь Уляновський, Віктор Короткий. (Київ: Прайм, 2000), 4–41.

⁴ Найкраща й найновіша публікація в: *Пам’ятки історії Східної Європи. Джерела XV–XVII ст.*, т. V: *Руська (Волинська) метрика. Книга за 1652–1673 рр.*, уклад. П. Кулаковський. (Острог; Варшава; Москва, 1999). 175–180. Докладніше про магдебурзький привілей Ніжину див.: Микола Петровський, “Надання Ніжину магдебурзького права у 1625 році”, *Чернігів і Північне Лівобережжя. Огляди, розвідки, матеріали*, під ред. М. Грушевського. (Київ, 1928), 301–314.

⁵ Петро Кулаковський, *Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої (1618–1648)*. (Київ: Темпора, 2006), 374.

⁶ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, zespół Metryka Koronna, sygn. 189, k. 271 v.–272.

⁷ Stanisław Kutrzeba, *Historja źródeł prawa polskiego*, t. I. (Lwów; Warszawa; Kraków, 1925), 70–71; Наталя Білоус, “Привілеї київської міської громади кінця XV – середини XVII ст.: історіографічний та джерелознавчий нарис”, *Привілеї Києва кінця XV – середини XVII ст. Дослідження. Тексти*, упорядн. Н. Білоус. (Київ: Видавничий дім “Простір”, 2013), 9.

⁸ Józef Szumański, *Nauki pomocnicze historii*. (Warszawa, 2001), 443–445.

⁹ Мирон Капраль, “Привілеї міста Львова XIV–XVIII ст. (історико-джерелознавчий огляд)”, *Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.)*, упорядн. М. Капраль. (Львів, 2010), 8.

¹⁰ Петро Кулаковський, *Канцелярія Руської (Волинської) метрики 1569–1673 рр. Студія з історії українського регіоналізму в Речі Посполитій*. (Острог; Львів, 2002), 112.

обов'язку надавати підводи, тож водночас його можна зарахувати – відповідно до класифікації М. Капралю – до привілеїв на звільнення¹¹.

Про приналежність документу 1645 року до монарших диспозитивних актів свідчить його **внутрішня структура**, загалом типова для тогочасних королівських привілеїв. Ранньомодерні монарші акти все ще зберігали побудову, властиву для середньовічних документів, хоч і не так категорично та з деякими відмінностями. У книзі Коронної метрики копія “ніжинського” привілею була записана під заголовком “Jarmarki do miasta Nizina”, який був доданий працівником королівської канцелярії (зокрема й задля зручності ймовірного пошуку потрібних записів, що тоді було непростою справою¹²) і формально не був частиною привілею (в оригінальному акті такого заголовку бути не могло).

Сам документ починався з формули¹³ **інтитуляції** – наведення імені й титулу експонента, тобто персони, від імені якої було виставлено/видано. Це підкреслювало його статус володаря, компетентного видавати подібні акти, та визначало територіальний обсяг його влади (а поєднання з девочійною формулою – “Божою милістю” – вказувало на “вище” походження монаршої влади). Оскільки запис в книгу Коронної метрики був лише “запасною” копією, а в таких випадках канцеляристи звично – заради економії свого часу та місця на сторінках актової книги – подавали початкові клаузули у скороченому вигляді, відповідно інтитуляція містить лише ім'я та “номер” монарха з таким іменем (на польському троні): “Władysław Czwarty etc.”. Скорочена у записі частина інтитуляції, позначена як etc. (тобто et cetera – “і так далі”), в оригінальному документі мала б включати повний титул монарха і напевно виглядала наступним чином: “z Bożey łaski król polski, wielki xiążę litewski, ruskі, pruski, żmudski, smolenski, czernihowski, a szwedzki, gotski, wandalski dziedziczny król”. Зокрема таку титулатуру вміщено в королівському привілеї, виданому для міста Києва двома днями пізніше (27 березня 1645 р.) і за участі того ж королівського секретаря (Т. Уейського)¹⁴ – можемо припустити, що інтитуляція в “ніжинському” привілеї була ідентичною, або дуже подібною¹⁵. Зрештою в наведеній титулатурі суттєвим у контексті цієї розвідки є окреслення “чернігівський”, адже місто Ніжин адміністративно належало саме до Чернігівського воєводства¹⁶. Титулування “великим князем чернігівським” у документах Владислава IV з'явилося щойно в 1634 р., вже після підписання Полянського мирного договору, який підсумував Смоленську війну між Річчю Посполитою та Московською державою. Відповідно до нього Владислав IV зрікся своїх претензій на московський трон¹⁷, які мав від моменту свого обрання московським правителем під час Смути, а Чернігово-Сіверщину було закріплено за Річчю Посполитою. Відтак втратило сенс існування Чернігівського князівства, яке перебувало під управлінням ще королевича Владислава від 1619 р. і статус якого залишався не до кінця врегульованим саме через невизначеність з перспективами на московський трон для сина Сигізмунда III. Коли Владислав став правителем Речі Посполитої (обраний в 1633 р.) і втратив інтерес до московської корони, для нього відпала й потреба залишатися “адміністратором” Чернігово-Сіверщини, яка дотепер могла розглядатися чи то як “домен” королевича, чи то як ймовірний предмет торгу з Москвою. Відповідно вже в 1635 р. сейм прийняв рішення про утворення Чернігівського воєводства, яке було інкорпороване Коронаю і до складу якого й увійшов Ніжин.

Після інтитуляції в документі слідувала клаузула **промульгації** (публікації), яка містила оголошення волі експонента. Як і попередню формулу, її подано у максимально скороченому вигляді: “Oznaimiemy etc.”, тож достеменно невідомо, які компоненти вона містила. Проте сам факт скорочення промульгації свідчить, що вона мусила бути загальною й типовою. І такою самою, як в інших тодішніх королівських документах, зокрема й у привілеях для Києва з 27 і 30 березня 1645 р., отже могла бути сформульована наступним чином: “Oznaimiemy tym listem naszym wszem wobec u każdemu zosobna, komu to wiedzieć

¹¹ Капраль, “Привілеї міста Львова”, 19–20.

¹² Кулаковський, *Канцелярія*, 126–128.

¹³ Тут і далі використано усталені в дипломатиці назви формул (клаузул): *Dyplomatyka staropolska*, pod red. Tomasza Jurka. (Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2015), 47–48.

¹⁴ *Привілеї Києва*, 243.

¹⁵ У привілеї для київського вїята з 30 березня 1645 р., так само підписаному Т. Уейським, у титулатурі також фігурували “мазовецький” та “інфлянтський”: “[...] pruski, mazowiecki, żmudski, inflantski, smolenski, [...]” (*Привілеї Києва*, 245).

¹⁶ До відвоювання Чернігово-Сіверщини Ніжин відносився до Київського воєводства, однак у привілеї на магдебурзьке право для міста 1625 р. зафіксована його приналежність до Чернігівського “воєводства” (Кулаковський, *Чернігово-Сіверщина*, 59–60).

¹⁷ *Traktaty pokojowe pomiędzy Rzeczpospolitą a Rosją w XVII wieku*. (Kraków: Wydawnictwo PLATAN, 2002), 26–28.

należy”¹⁸. Таке формулювання – “Повідомляємо цим нашим листом усім загалом і кожному зокрема, кому це знати належить” – та розміщення промугляції у вступному протоколі відразу після інтитуляції, там, де звично знаходилась клаузула інскрипції (тобто відомості про одержувача документу), вказує, що ця формула виконувала функції відразу двох клаузул: і публікувала волю експонента, і адресувала її усім, кого це стосувалось. Така форма клаузули надавала привілею функції універсалу – королівського послання, спрямованого для сповіщення широкому загалові про певні події, розпорядження чи публічні дії¹⁹.

У вступному протоколі відсутня інвокація, але вживання цієї формули для XVII ст., особливо для “повсякденних” актів, було нехарактерним (у згаданих привілеях для Києва з березня 1645 р. закликів до Божого імені також немає²⁰).

Основна частина привілею (контекст) починалась – без жодних розважань щодо загальних мотивів видачі документу, які могли бути оформлені у вигляді клаузули аренги – з формули *нарації* (“Iż my maiać osoblywy wzgląd [...] na czasy potomne mogly”), де було викладено безпосередні обставини й причини появи цього акту. У “ніжинському” привілеї нарація зводилась до пояснення мотивації короля і причин надання та була подана у класичній для тодішніх монарших актів формі: король мав “особливий погляд на ... місто Ніжин”, зважив на його регіональну користь “і з огляду оборони, і з огляду торгівлі й прибутків”²¹, врахував скорочення міських доходів “через різні небезпеки”, визначив як покращити становище міста, збільшуючи його населення (за рахунок припливу мешканців) та покращуючи його матеріальний стан (за рахунок прибутків від торгівлі).

Таке обґрунтування в нарації подальших диспозитивних положень, наче ініціатива виходила від самого Владислава IV, є загалом типовим для привілеїв, подібно як і їх (положень) представлення у формі монаршої ласки, що підкреслювало добродійність і турботу короля щодо своїх підданих. Натомість у нарації практично нічого не говорилося про те, що власне послужило формуванню в короля того “особливого погляду”, який призвів до видачі привілею, зокрема хто саме клопотався перед монархом і представив йому потреби міста Ніжина.

Хоча королівська ласка поширювалась на усіх тамтешніх мешканців, проте у нарації не згадуються якісь заслуги міста Ніжина (наприклад, з часу недавньої Смоленської війни²²), а все зводиться до практичних оборонних потреб. Причому зазначено, що ніжинські жителі монаршим наданням “тішитися могли на прийдешні часи” – це опосередковано вказує, що привілеї не був обмежений у часі, отже був вічним (вічним), як і зазвичай міські привілеї²³.

Важливим нюансом у нарації є просторова локалізація міста Ніжина як “українського”, так і “розміщеного за Дніпром” (ще й “корисного” для “задніпровських країв”). Окреслення “українське місто” тут можна трактувати двояко: як розташоване на прикордонні (хоч у такому випадку радше був би вжитий прикметник “ukrainne”) або як приналежне до “України”, якою в Речі Посполитій у вузькому розумінні подекуди називали терени Київського воєводства²⁴. Це корелюється з географічною характеристикою “за Дніпром” (іншими словами “Задніпров’я”), яку вживали для означення лівобережної частини Київського воєводства (навіть його мешканці²⁵) і яка ще точніше вказувала на розташування міста Ніжина. Щоправда незрозуміло для чого у привілеї була потрібна така докладна локалізація, адже іншого Ніжина деінде в Речі Посполитій не існувало. Хіба що зацікавлена у видачі привілею особа у такий спосіб намагалась актуалізувати в очах короля важливість оборони цього прикордонного міста або апелювала до спогадів Владислава IV про період на початку його правління, коли той в 1633–1634 рр. декілька місяців провів в обозі над Дніпром (на завершальному етапі боїв під Смоленськом)²⁶, чи до недавніх дискусій стосовно спірних прикордонних теренів за Дніпром в процесі укладення так званої “варшавської” угоди, підписаної 28 вересня 1644 р.²⁷

¹⁸ Привілеї Києва, 243, 245.

¹⁹ Кулаковський, *Канцелярія*, 114.

²⁰ Привілеї Києва, 243, 245.

²¹ У квітні 1644 р. у Ніжині була відкрита митна комора (Кулаковський, *Чернігово-Сіверщина*, 188).

²² Під час війни 1632–1634 рр. Ніжин був одним з ключових опорних пунктів для річпосполитських військ, восени 1633 р. московські воеводи планували атакувати місто (Кулаковський, *Чернігово-Сіверщина*, 128, 131 та ін.).

²³ Кулаковський, *Канцелярія*, 111–112.

²⁴ Докладніше про варіативність тодішнього розуміння та використання поняття “Україна” див.: Наталя Яковенко, “Вибір імені versus вибір шляху (назви української території між кінцем XVI – кінцем XVII ст.)”, її ж, *Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – початку XVIII століття*. (Київ, 2012), 36–39 та ін.

²⁵ Юхим Єрлич, який у той час мешкав під Житомиром, паралельно вживав локалізації “за Дніпром” і “на Україні” (*Latopisiec albo Kroniczka Joachima Jerlicza*, wyd. K. W. Wojcicki, t. I. (Warszawa, 1853), 43, 44, 66).

²⁶ Władysław Czapliński, *Władysław IV i jego czasy*. (Warszawa, 1972), 156–161.

²⁷ Władysław Godziszewski, *Granica polsko-moskiewska wedle pokoju polanowskiego (wytyczona w latach 1634–1648)*. (Kraków, 1934), 30–31.

Основне місце (і за змістом, і за обсягом) у контексті “ніжинського” привілею займає *диспозиція* (“postanawięmy u ordynuięmy [...] nienaruszone zostawało”), тобто та частина акту, де в привілеях традиційно викладали суть надання, заради якого й був виставлений документ, виражали волю й розпорядження експонента щодо створення нового правового стану. Тут характерними ознаками диспозиції є вислови, які прямо вербалізували накази володаря (“postanawięmy u ordynuięmy”, “rozkazuięmy”), що ґрунтувалися на його владних повноваженнях (“z wolei naszei u mocy krolewskiej”).

Вміщені у привілеї королівські надання для міста Ніжина склалися з двох непов’язаних між собою прерогатив. Найперше Владислав IV встановив проведення трьох ярмарків, а фактично легалізував існуючу дотепер торгівельну практику в Ніжині, бо ці ярмарки, як їх окреслено у привілеї, були “вже звичайні для цього міста”. Ознакою ярмарків була регулярний і ustalений час їх проведення, однак в привілеї 1645 р. не вказувалось, з якою частотою ті мали відбуватися – вочевидь, усім було без уточнень зрозуміло, що кожного року. Натомість у привілеї були чітко встановлені терміни, коли ярмарки мусили проводитися, а точніше починатися (знову-ж-таки без уточнення скільки днів могли тривати, можливо тому, що ярмарки були одноденними²⁸): “перший на Святу Неділю, другий на Святу Покрову, третій на руську Всеїдну Неділю”. Хоча лише щодо останнього зазначено, що йдеться про руське церковне свято, але очевидно в усіх трьох випадках мовилося про православні свята: у такий непрямий спосіб привілеї де-факто юридично фіксував конфесійну специфіку регіону.

У цьому переліку не зовсім ясно яка “Свята Неділя” мала на увазі, адже видається нереальним проведення ярмарку у Великодню неділю. Подальша традиція ніжинських ярмарків²⁹ вказує, що в привілеї 1645 р. напевно йшлося про Зелену Неділю, тобто день Святої Трійці – рухоме свято великоднього циклу (50-й день після Великодньої неділі), яке завжди припадало на неділю³⁰. Можливо писар Коронної канцелярії, не надто орієнтуючись у православних святах (на це вказує написання їм Всеїдної Неділі: Wsciednią замість Wseiednią), під час копіювання привілею в книгу Коронної метрики перекутив або пропустив якесь слово.

Іншим питанням є поданий у привілеї порядок ярмарків, який не відповідав їх хронологічній послідовності впродовж року. Першим мав відбуватися зимовий ярмарок на Всеїдну неділю, тобто в неділю за три тижні до початку Великого посту, другим – літній троїцький (якщо є вірним подане вище припущення щодо “Святої Неділі”), а третім – осінній покровський ярмарок. Порядок ярмарків у привілеї можна пояснити обставинами видачі привілею, виставленого 25 березня, коли Всеїдний тиждень у 1645 р. вже минув, відтак першим ярмарком у документі природньо названий найближчий за часом ярмарок “на Святу Неділю”. З іншого боку, такий самий порядок зафіксований і в переписних книгах 1666 р.: “про ярманки написали в Нѣжинѣ де городе бывают в год трижды, ярманка на Трѡвцын день, а другая на Покровѣ Пресвятыѣ Богородицы да зимою на всеѣдной нѣделѣ”³¹. Це можна пояснити тим, що ніжинські міські урядники в той час мали у своїх руках привілеї 1645 р., від видачі якого минув лише 21 рік, і продублювали з нього перелік ярмарків. Хоч не виключено, що такий порядок відображав локальне сприйняття річного циклу, коли першим ярмарком рахувався той, який відбувався після Великодня або впродовж “сільськогосподарського” року, що починався навесні.

Встановлення термінів проведення у Ніжині ярмарків у привілеї супроводжувало застереження: “однак без жодних перешкод для [інших] наших міст і містечок”. Хоч в документі не уточнено характер цих перешкод, проте згадка про них відразу після дат ніжинських ярмарків дозволяє вважати, що йшлося про їх ймовірне співпадіння з часом ярмарків у навколишніх містах. Синхронне проведення ярмарків було незручним для купців, які фізично не могли одночасно відвідати обидва ярмарки, відтак це негативно впливало на їх багатолюдність, асортимент товарів і, відповідно, на надходження з

²⁸ У королівському привілеї для Чернігова 1625 р. вказувалось, що тамтешні ярмарки мали тривати щонайменше два тижні (*Корпус*, 72).

²⁹ Традиція проведення ярмарків, запроваджених, а точніше зафіксованих привілеєм 1645 року, виявилась тривкою у часі та зберігалась у наступні століття. У словнику ярмарків у різних містах Російської імперії, виданому майже за півтора століття, вказано три щорічні ярмарки в Ніжині, на яких “торгують великоросійські й малоросійські купці та греки шовковими, бавовняними, шерстяними товарами, ладаном, чаєм, волоськими винами, кримською сіллю, ікрою, хутровим російським товаром, медом, воском, щетиною, гарячим вином, тютюном та іншим”. Причому усі три ярмарки – у лютому (Всеїдний), у червні (Троїцький) та в жовтні (Покровський) – зберегли той самий час проведення, що був вказаний у привілеї 1645 року (*Словарь учрежденных въ Россіи ярмарокъ, изданный для обращающихся въ торговлѣ*, Москва 1788, с. 135). Аналогічні терміни вказані й в тогочасному описі міста Ніжина: “Ярмонков бывает в год три, [...] 1 ярмонок 1 октября, 2 – в Троицын день, 3 – на Всеедной” (Олександр Коваленко, Ірина Петrenchенко, “Неопублікований опис Ніжина початку 80-х років XVIII ст.”, *Ніжинська старовина. Науковий історико-культурологічний збірник* 2 (5) (2006): 61).

³⁰ Відомо, що ярмарок у день Святої Трійці проводився ще до 1630 р. (Кулаковський, *Чернігово-Сіверщина*, 374).

³¹ *Переписні книги 1666 року*, приготував до друку і зредагував В. О. Романовський. (Київ, 1933), 260.

митних зборів. Проте у випадку Ніжина це застереження було цілком формальним, оскільки рівень урбанізації Чернігівського воєводства (як і сусідньої частини Київського воєводства) і, відповідно, поширення тут ярмарків на той час залишався невисоким. Навіть центр воєводства Чернігів щойно в 1624 р. отримав привілей (затверджений королем у наступному році)³² на три щорічні ярмарки, які мали починатися на римо-католицькі свята Божого тіла (тобто у дев'яту неділю після Пасхи), святого Шимона (28 жовтня) і Трьох Королів (6 січня). Поза тим у 1640-х роках відбувались ярмарки у Новгороді-Сіверському (на початку липня) та Сосниці (в другій половині червня)³³. Прикметно, що в 1647 р. привілей отримало розташоване неподалік від Ніжина церковне місто Мрин (Яцкопіль), також на три щорічні ярмарки, один з яких встановлено так само на Всеїдну неділю “згідно руського календаря”³⁴.

Привілей містив дозвіл брати участь у ярмарках у Ніжині людям будь-якого соціального стану й статусу, тобто формально від підданих селян до привілейованої шляхти й духовенства, та будь-якої “нації”, і це вочевидь були окреслені як представники різних народів, що населяли Річ Посполиту, так і іноземні торговці. Хоча згадки у привілеї про “вірменські” і “заморські” товари натякають, що тут могли матися на увазі купці “вірменської нації”, які спеціалізувались на ярмарковій торгівлі східними товарами, привезеними з-за Чорного моря (чи з Молдавії й Волощини)³⁵. Бо згідно з привілеєм, учасникам ніжинських ярмарків дозволялись будь-які торговельні операції (купівля, продаж, обмін, контракти), які можна було здійснювати з усіма товарами, але деякі з цих товарів у привілеї були спеціально перелічені. Вочевидь це був той асортимент товарів, який вже станом на 1645 р. зазвичай привозили до Ніжина. Про те, що цей перелік не був випадковим, свідчить згаданий привілей для міста Мрин 1647 р., де записано майже ідентичний список того, чим можна було торгувати: “воском, шкірами, лоєм, хутрами, сукном, блаватом, вірменськими товарами, корінням та усілякою худобою”³⁶ – Ніжин відрізняли хіба якісь “заморські товари” та деталізація щодо худоби (воли, коні та інше). Це виокремлення волів серед худоби в “ніжинському” привілеї вочевидь не було формальністю, а відображало “спеціалізацію” тамтешніх купців³⁷.

Учасникам ярмарків привілей надавав повну безпеку і свободу дій на рівні королівського глейту – спеціального охоронного листа, який у тодішній практиці гарантував від імені монарха персональну недоторканність і захист конкретній особі (наприклад, у дорозі або від судового вироку). У цьому випадку місто отримало від Владислава IV колективний глейт для всіх учасників ярмарку, і під час приїзду-від'їзду в дорозі, і під час перебування в місті (зокрема в шинках, де мабуть мали зупинятися приїжджі купці)³⁸. Гарантії безпеки не поширювались лише на “тих, кому б спілкування з людьми забороняло загальне право” – вочевидь мались на увазі кримінальні злочинці, так звані “люзні люди”, особи, засуджені на інфамію й баніцію та, можливо, заразні хворі.

Друге королівське надання в привілеї 1645 р. стосувалось повинності надавати підводи (як засоби пересування й транспортування), яка була покладена на місто у магдебурзькому привілеї для міста Ніжина 1625 р. Відповідно до нього, за прикладом інших коронних міст та після завершення років вольності, Ніжин мусив забезпечувати підводами королівських посланців, які мали на це монарші листи, а також ніжинських старост і “старших” (начальників)³⁹. Тепер Владислав IV звільнив ніжинських міщан від цього обов'язку, і місто не мусило давати підводи навіть тим, хто матиме “підводні” листи (хіба такий лист був прямо адресований Ніжини), а також ніжинському старості. Про те, що згадане звільнення стосувалось і щодо підвод для тамтешнього старости, свідчить окрема субклаузула *інструкції* (з елементами інскрипції та промультгації), яка була вміщена наприкінці диспозиції. Вона містила монарший наказ, який забороняв порушувати цю прерогативу Ніжина та був адресований загалом будь-яким особам у межах Речі Посполитої та зокрема теперішнім і майбутнім

³² Корпус, 72.

³³ Кулаковський, *Чернігово-Сіверщина*, 373–375.

³⁴ AGAD, Метрыка Koronna, sygn. 189, k. 644 v.

³⁵ Олександр Осіп'ян, “Участь вірменських купців з Галичини, Поділля та Буковини у ярмарковій торгівлі України в XVI–XVII ст.”, *Схід – Захід. Історико-культурологічний збірник*, вип. 2. (Харків: Майдан, 1999), 92–97.

³⁶ AGAD, Метрыка Koronna, sygn. 189, k. 644 v.

³⁷ У вересні 1652 р. двоє ніжинських торговців (з допомогою 9 погоничів) переганяли 195 волів у напрямку Москви (*Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы*, т. 3: 1651–1654. (Москва: Издательство АН СССР, 1953), 231 [док. 124]).

³⁸ У магдебурзькому привілеї 1625 р. згадані два гостинні дома, які слід було побудувати в Ніжині: в самому місті для купців з інших міст, а на передмісті – для московських купців (*Пам'ятки*, т. V, 179).

³⁹ *Пам'ятки*, т. V, 180.

ніжинським старостам⁴⁰, а також королівським “підводникам і комірникам” (тобто тим, хто зазвичай вимагав транспорт від міст).

Останньою клаузулою в “ніжинському” привілеї була **короборація**, в якій роз’яснювався спосіб засвідчення документу. Зокрема, після стандартної фрази “для ліпшої віри”, якою традиційно обґрунтовували необхідність завірення документу для надання йому автентичності й юридичної достовірності, вказувалось, що після власноручного підписання привілею король наказав “притиснути коронну печатку”. У копії “ніжинського” привілею немає згадки про наявність відтиску печатки, однак немає підстав вважати, що печатку не було притиснуто. Саме опечатування було основним засобом завірення привілеїв і первісно єдиним, практика ж підписання монархами документів усталилась доволі пізно, вже за правління елекційних (виборних) королів (тобто після 1572 р.). Оскільки копію привілею внесли до канцлерської книги, відповідно оригінал мав бути скріплений великою коронною печаткою, яку зберігав і якою розпоряджався тодішній коронний канцлер Єжи Оссолінський⁴¹.

Про додаткові засоби завірення у короборації не згадується, однак де-факто деякі з них були реалізовані. По-перше, свій підпис під актом поставив королівський секретар. По-друге, копію документу канцеляристи вписали до книги Коронної метрики, і завдяки цьому привілеї зберігся до нашого часу. Оригінал же, вочевидь, відправився до Ніжина і там, ймовірно, зберігався в когось з міських урядовців (у вйта чи бурмиистра), але згодом загинув під час бурхливих подій другої половини XVII ст.⁴²

Заключна частина (есхатокол) “ніжинського” привілею є максимально простою і складається з двох клаузул. У **датації** (“Dąn w Warszawie [...] trzynastego roku”) окреслено хронологічний і географічний моменти укладення документу. Причому їх подано у цілком простій формі, особливо це стосується місця видачі привілею. Вказано лише місто, в якому це сталося – “Виданий у Варшаві [...]”, без уточнення, що це мало місце при королівському дворі та під час роботи сейму⁴³ (як це подекуди бачимо в інших привілеях). Дещо детальніше позначено час створення документу. День подано за місячним григоріанським календарем – “дня 25-го місяця березня”, причому для числового позначення дня використано римські цифри, хоч не виключено, що в оригінальному акті день був прописаний словами (принаймні так було у згаданих привілеях для Києва з березня 1645 р.⁴⁴). Прикметно, що для фіксації дати не було використано літургійний календар (тоді б датування відносилось до тижнів великого посту і могло б бути, наприклад, таким: “sabbatho post Dominicam Oculi Quadragesimalem grōxīto”). Однак датування з прив’язкою до церковним (католицьких) свят було властивим для повністю латиномовних актів. Зрештою навряд чи це був зручний спосіб позначення часу для реципієнтів привілею – мешканців Ніжина, серед яких римо-католиків навряд чи могло бути багато (про це свідчить той факт, що ті самі терміни ярмарків були прив’язані суто до православних свят). Натомість рік подано за двома системами літочислення: від Різдва Христового, що позначено як “року Господнього 1645-го”, та, водночас, від початку правління Владислава IV в Польському королівстві (фактично в Речі Посполитій) і в Шведському королівстві (номінально) – там і там рахувався 13-й рік його реального чи уявного володарювання⁴⁵.

Окрім датації в есхатоколі “ніжинського” привілею присутня лише **субскрипція** (немає тестації та апрекації), яка містить вербальні підписи двох учасників видачі документів: 1) монарха, який підписався своїм універсальним латиномовним автографом, вмістивши у ньому своє ім’я й короткий королівський

⁴⁰ Ніжинським старостою від 1636 р. був коронний гетьман Миколай Потоцький (Кулаковський, *Чернігово-Сіверщина*, 162).

⁴¹ Є. Оссолінський мусив орієнтуватися в справах на Задніпров’ї, адже в 1643 р. придбав тамтешнє містечко Конотоп (Кулаковський, *Чернігово-Сіверщина*, 162).

⁴² Коли у 1756 р. Генеральна військова канцелярія збирала відомості про всі ярмарки в Гетьманщині, то ніжинський магістрат надіслав рапорт, в якому повідомив про проведення у місті трьох ярмарків на рік та про загибель усіх привілеїв на них під час пожежі (Г. К. Швидько, “Діловодчі акти козацьких органів влади як джерело до історії Гетьманщини другої половини XVII – XVIII століть”, *Дніпропетровський історико-археологічний збірник*, вип. 2. (Дніпропетровськ: Генеза, 2001), 325). Про пожежу, яка знищила попередні пожалування, ніжинські міщани згадували ще у зверненнях до московського царя Олексія Михайловича (Л. В. Лесик, “Королівські привілеї, царські жалувани грамоти та гетьманські універсали на підтвердження магдебурзького права Ніжинському магістрату”, *Гуманітарний журнал* 3–4 (2015): 151).

⁴³ Тоді відбувався звичайний сейм, який розпочав роботу 13 лютого і тривав по 27 березня 1645 р., завершився без прийняття яких-небудь ухвал (*Chronologia sejmów Rzeczypospolitej Obojga Narodów (1569–1793)*, red. Leszek A. Wierzbicki, Dariusz Kupisz. (Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2021), 143–144).

⁴⁴ *Привілеї Києва*, 244, 246.

⁴⁵ Шведську корону Владислав успадкував після смерті батька, яка настала 30 квітня 1632 р., натомість правителем Речі Посполитої і, відповідно, польським королем завдяки елекції, проведеної в листопаді того ж року (Henryk Wisner, *Władysław IV Waza*. (Wrocław, 2009), 57, 60).

титул (“Vladislaus rex”), та 2) Томаша Уейського⁴⁶ як королівського секретаря (“Thomas Vieiski, sekretarz Je[g]o Krol[ewskiej] M[oś]ci”). Його уточнення у підписі про свій уряд не є лише фіксацією власного соціального статусу чи становища при королівському дворі. Це вказівка на те, що Т. Уейський підписався не як свідок видачі, а як канцелярський урядник, який у такий спосіб підтвердив свою участь у створенні привілею та гарантував автентичність привілею і відповідність юридичним і канцелярських приписам.

Як вже згадувалось, у нараці “ніжинського” привілею нічого не говориться про безпосередні **обставини видачі**, тому – та й то здебільшого гіпотетично – можна розмірковувати на підставі відомостей, вміщених в есхатоколі документу. Наскільки ця інформація відповідає реальним обставинам виставлення привілею? Адже відомі випадки, коли Коронна канцелярія видавала монарші акти без участі короля і навіть за його перебування в іншому місці. Зі щоденнику литовського канцлера Альбрехта Станіслава Радзивілла відомо, що 25 березня 1645 р. Владислав IV брав участь у роботі сейму і – після ранкового богослужіння – засідав у сенаті, де того суботнього дня заслуховували звіт “смоленських комісарів”⁴⁷. Йшлося про членів комісії, створеної ще на сеймі 1643 р. з метою забезпечення кращої оборони та ремонту укріплень Смоленська (а також Стародуба)⁴⁸, тож для монарха питання обороноздатності східних рубежів Речі Посполитої у той час було максимально актуалізоване. Тому видача привілею для Ніжина як міста, розташованого на Задніпров’ї та корисного “з огляду оборони”, саме цього дня виглядає цілком закономірним. Зрештою двома днями раніше (23 березня) в сеймовому суді завершився розгляд справи між коронним надворним маршалком Адамом Казановським і Яремою Вишневецького стосовно володіння містом Ромни⁴⁹, також розміщеного на Лівобережжі, що додавало уваги до цього регіону при королівському дворі.

Саме з проведенням сейму – попри те, що про нього не згадано в “ніжинському” привілеї 1645 р., – слід пов’язувати його видачу. Сейм, на який прибували мешканці різних регіонів Речі Посполитої, завжди був зручним і доречним часом, коли до монарха можна було звернутися з різноманітними проханнями, в тому числі щодо видачі того чи того привілею. Навряд чи такими прохачами виступали представники ніжинського магістрату, хоч не можна категорично відкидати ймовірність такого перебігу подій. Проте для них дорога до Варшави була надто довгою й витратною, зрештою вони не мали відповідних зв’язків і контактів, щоб отримати доступ до короля (або хоча б до канцлера/підканцлера). Натомість це було реально для вищих урядників або послів на сейм. Серед перших природним прохачем за місто Ніжин виступає коронний польний гетьман Миколай Потоцький як тодішній ніжинський староста. Однак невідомо чи М. Потоцький, який у той час часто хворів, мав змогу піклуватися Ніжинським староством, зрештою десь у ці роки уступив його своєму синові Стефанові⁵⁰. Натомість серед сеймових послів у ролі “адвоката” міг виступити клієнт М. Потоцького – Станіслав Пянчинський, який свого час був осадником Ніжина, і саме в 1645 р. представляв на сеймі Чернігівське воєводство (його ж брат Ян від 1640 р. був ніжинським підстаростою)⁵¹.

* * *

Привілей короля Владислава IV для міста Ніжина від 25 березня 1645 р. є локальним нормативним актом, спрямованим на врегулювання двох окремих сфер міського життя. За своєю типологією він належить до міських торгово-ярмаркових привілеїв, поєднаних із привілеями на звільнення. Внутрішня структура привілею загалом відповідає усталеній формі королівських актів середини XVII ст., хоч деякі типові клаузули відсутні або є скороченими й малоінформативними. Диспозиція привілею фіксує проведення в Ніжині трьох щорічних ярмарків із визначеними початковими термінами, прив’язаними

⁴⁶ Томаш Уейський (1612–1689), після навчання в Римі, розпочав свою канцелярську кар’єру при коронному канцлері Єжи Оссолінському, а продовжив при королівському дворі. Впродовж багатьох років був королівським секретарем, згодом – регентом Більшої Коронної канцелярії за правління королів Владислава IV і Яна II Казимира. Одночасно став духовною особою, у 1647 р. був площьким каноніком, а в 1657 р. призначений київським єпископом; під кінець життя вступив до єзуїтського ордену (Irena Makarczyk, *Tomasz Ujejski (1612–1689): biskup kijowski, prepozyt warmiński, jezuita*. (Olsztyn, 2005), 7–77 etc.; Krzysztof Rafał Prokop, *Biskupi kijowscy obrządku łacińskiego XIV–XVIII w. Szkice biograficzne*. (Biały Dunajec; Ostróg, 2003), 83–89).

⁴⁷ Albrecht Stanisław Radziwiłł, *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, t. 2: 1632–1656, oprac. Adam Przyboś i Roman Żelewski. (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1980), 445.

⁴⁸ Andrzej Haratym, *Smoleńsk 1654*. (Warszawa, 2020), 19–21.

⁴⁹ Radziwiłł, *Pamiętnik*, t. 2, 444; Ilona Czamańska, *Wiśniowieccy. Monografia rodu*. (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2007), 169–170.

⁵⁰ Wiesław Majewski, “Potocki Mikołaj h. Pilawa (ok. 1593–1651)”, *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXVIII. (Wrocław etc., 1984–1985), 107, 109.

⁵¹ Петро Кулаковський, “Інструкція сеймику Чернігівського воєводства 1646 року”, *Україна Модерна* 6 (2001): 123–124.

до православних свят, що фактично закріплює конфесійну специфіку регіону в правовій площині. Перелік дозволених товарів і практично необмежене коло учасників ярмарків відображали реально існуючу торговельну практику міста та його спеціалізацію. Надання колективного “охоронного листа” для учасників ярмарків свідчило про прагнення гарантувати безпеку торгівлі як суттєвого чинника міського розвитку. А звільнення Ніжина від підводної повинності означало перегляд окремих положень магдебурзького привілею 1625 р. і зміцнення “незалежності” та економічних позицій міщан. Загалом ці надання демонструють прагматичний підхід у королівській політиці стосовно цього прикордонного міста, зумовлений його оборонним значенням для Задніпров’я та актуальними політичними обставинами середини 1640-х років.

ДОКУМЕНТ*

1645 р., березня 25. Варшава.

Привілей короля Владислава IV про надання королівському місту Ніжину права на проведення впродовж року трьох традиційних ярмарків та про звільнення від обов’язку забезпечувати підводами

Jarmarki do miasta Nizina

Władysław Czwarty etc. Oznamujemy etc. Iż my mając osobliwy wzgląd na miasto nasze wkrainskie Nizin, za Dnieprzem** leżące, kraiom tamtym zadnieprskiem y względem obrony, y względem handlow y pozytkow barzo wygodne, vmyśleliśmy mu dla większego zgromadzenia ludu do pomienionego miasta naszego Nizyna y dla pomnożenia vsczuplonych przez rozne niebezpieczeństwa dostatkow łaskę naszą na ten czas pokazać, którą aby się wszyscy obywatele tamecni nizynscy cieszyć na czasy potomne mogly, postanawiamy y ordynujemy w pomienionym miescie naszym Nizynie z wolei naszej y mocy krolewskiej jarmarkow trzy, miastu temu iusz zwyczajnych, pierwszy na Świętą Niedzielę, drugi na Świętą Pokrowę, trzeci na Wsciednią ruską Niedzielę, bez zadnei jednak miast // (k. 272) y miasteczek naszych przeszkody. Na ktore iarmarki wolno będzie wszytkiem wszelakiei natyei, stanu y condycyei ludziom przychodzić y przyjezdzac, towary wszelakiego rodzaju przywozić, one przedawać, kupować, towar za towar frymarchyć, kontrakty rozne stanowić y insze handle woskami, skorami, łoiami, futrami, suknam, bławatami, towary ormiańskimi, korzeniem y innymi zamorskimi y wszelakimi in genere kupiami, także wołmi, końmi y innym bydłem iakiegokolwiek rodzaju prowadzić y odprawować. A przyjezdziącym tam y odjezdziącym bezpieczenstwo wszelkie na goscińcach, także w samem miescie y w domach szynkownych wolność takowa służyć będzie, iaka by za osoblywem gleitem naszym im służyła, a to mocą lystu*** y przywileiu tego, wyiąwszy tych, ktorym by prawo pospolite obcowanie z ludzmi zabraniało. Jescze z miłosciwei łaski nad postanowienie tych wyzei mianowanych iarmarkow vwalniamy tymze oraz przywileiem naszym miasto Nizyn od dawania wszelkich podwod tak mającym lysty nasze podwodne, iako niemaiącym, oproc tych k ktorych expresse miasto Nizyn wyrazić rozkazemy. Co do wiadomości wszelkiego stanu y kondycyei ludziom w państwach naszych będącym, a osoblywie starosty naszego nizyńskiego terasz y na potym będących przywodząc, także podwodnikom y komornikom naszym rozkazujemy, aby pomienione miasto przy tei łasce naszej krolewskiej nienaruszone zostawało. Na co dla lepszej wiary lyst ten przywileiowany nasz ręką własną podpisawszy pieczęć koronną przycisnąć rozkazaliśmy. Dąn w Warszawie dnia XXVo miesiąca marca roku Pańskiego MDCXLV, panowania krolestw naszych polskiego y swedzkiego trzynastego roku.

Vladislaus rex.

Thomas Vieiski, sekretarz Je[g]o Krol[ewskiej] M[oś]ci.

*Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, zespół Metryka Koronna, sygn. 189, k. 271 v.–272.
Оригінальний впис в актову книгу.*

* У публікації документу збережено оригінальне написання слів, модернізовано пунктуацію, уніфіковано вживання великої й малої літер, текст розбито на речення. Скорочені частини слів подано у квадратних дужках.

** У рукописі слова підкреслені тим же чорнилом, яким написано заголовок. Ліворуч на маргінесі навпроти перших двох рядків тим же чорнилом дописано: v. R.

*** На початку слова замазано літеру g (вочевидь, писар помилково почав слово gleitu).

Переклад

Ярмарки для міста Ніжина

Владислав Четвертий і так далі. Повідомляємо і так далі. Оскільки ми, маючи особливий погляд на наше українське місто Ніжин, що розміщене за Дніпром, дуже корисне для тамтих задніпровських країв і з огляду оборони, і з огляду торгівлі й прибутків, задумали ми йому для більшого скупчення людей до згаданого нашого міста Ніжина і для примноження прибутків, скорочених через різні небезпеки, показати на цей час нашу ласку, котрою, щоб нею усі тамтешні ніжинські обивателі тішитися могли на прийдешні часи, з нашої королівської волі й влади постановляємо та призначаємо в згаданому нашому місті Ніжині три ярмарки, вже звичайні для цього міста, перший на Святу Неділю, другий на Святу Покрову, третій на руську Всеїдну Неділю, однак без жодних перешкод для [інших] наших міст і містечок. На ті ярмарки вільно буде приходити й приїздити всім людям усілякої нації, стану та статусу, привозити усілякого роду товари, продавати їх, купувати, обмінювати товар на товар, здійснювати різні контракти та іншу торгівлю воском, шкірами, лоєм, хутрами, сукном, блатом, вірменськими товарами, корінням та іншими заморськими й усілякими загалом товарами, також волами, кіньми та іншою худобою якого-небудь роду провадити й відправляти. А приїжджаючі туди та від'їжджаючі [звідтам] будуть користуватися усякою безпекою на гостинцях, також у самому місті й у шинкових домах такою свободою, якою б [наче] за особливим нашим глейтом вони послуговувались, а це силою цього листа й привілею, виключивши тих, кому б спілкування з людьми забороняло загальне право. Ще з милостивої ласки, поза призначенням цих вищеназваних ярмарків, звільняємо тим же відразу нашим привілеєм місто Ніжин від надання всяких підвод як [тим, хто] має наші підводні листи, так і не має, окрім тих, для кого накажемо прямо вказати місто Ніжин. Доводячи це до відома всякого стану й статусу людям, які перебувають у наших державах, а особливо нашого ніжинського старости, котрий тепер і надалі буде, також нашим підводникам і комірникам, наказуємо, щоб згадане місто непорушно залишалось при цій нашій королівській ласці. На що для ліпшої віри, підписавши власною рукою цей наш привілейований лист, притиснути коронну печатку наказали ми. Виданий у Варшаві дня 25-го місяця березня року Господнього 1645-го, панування наших королівств польського і шведського тринадцятого року.

Владислав король.

Томаш Уейський, секретар Його Королівської Милості.

THE ROYAL PRIVILEGE OF 1645 GRANTED TO THE CITY OF NIZHYN (INTERNAL STRUCTURE AND CIRCUMSTANCES OF ITS ISSUANCE)

Oleksiy VINNYCHENKO

Ivan Franko National University of Lviv
Department of Ancient History of Ukraine and Special Fields of History
Universytetska St., 1, Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: oleksiy.vinnychenko@lnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-6330-6918

The article offers a comprehensive source-critical and diplomatic analysis of a royal privilege issued by King Władysław IV on 25 March 1645 for the town of Nizhyn. This privilege regulated the holding of fairs and exempted the townspeople from the cartage obligation. The relevance of the study stems from the fact that this document has only recently been introduced into scholarly circulation and has not yet been published, despite being an important source for the study of municipal law, commercial practices, and royal policy toward Ukrainian frontier towns up to the mid-seventeenth century.

The article seeks to reconstruct the circumstances of the privilege's issuance, to determine its typological affiliation, and to establish its place within the system of monarchical dispositive acts. The privilege of 1645 was a local normative act aimed at regulating specific spheres of urban life. Typologically, it belonged to the category of urban trade and fair privileges and, at the same time, to libertational privileges.

Particular attention is paid to the internal structure of the document, especially the clauses of *intitulatio*, *promulgatio*, *narratio*, *dispositio*, and *corroboratio*, as well as to the specific manner of their presentation in the copy entered into the Crown Register. In general, the internal composition of the privilege conformed to the established form of royal acts of the mid-seventeenth century, although some standard clauses were absent or abbreviated and therefore of limited informational value. This was characteristic of chancery copies and did not diminish the legal force of such a normative act.

The dispositive part of the privilege contained two distinct royal grants. The first concerned the establishment of three annual fairs in Nizhyn (winter, summer, and autumn), with clearly defined starting dates linked to Orthodox feast days, thereby effectively acknowledging the confessional specificity of the region within the legal framework. In regulating the fairs in Nizhyn, the privilege

provided a list of specific goods, defined who was entitled to participate, and effectively granted participants a collective royal letter of safe conduct as a guarantee of their security during travel to and from, as well as residence in, Nizhyn.

The second grant consisted of exempting the town from the cartage obligation established by the privilege of 1625, according to which the town was required to provide transport for royal envoys bearing royal letters, as well as for the Nizhyn starosta (captain). This measure entailed a revision of certain provisions of the original Magdeburg privilege and strengthened the independence and economic position of the townspeople.

The article demonstrates that the privilege of 1645 functioned as a pragmatic instrument of royal policy aimed at supporting the economic development and defensive capacity of Nizhyn as an important stronghold in the Trans-Dnipro region. The publication and analysis of this document expand the source base for the history of municipal law and fair trade and contribute to the development of methods of diplomatic analysis of early modern documentary sources in Ukrainian historiography.

Keywords: town of Nizhyn; municipal law; Magdeburg law; urban self-government; fairs; cartage obligation; documentary source; royal privilege; Crown Register; King Władysław IV; royal chancery; diplomatic analysis; internal structure of the document; Chernihiv Voivodeship; Trans-Dnipro region; early modern Ukraine; Polish-Lithuanian Commonwealth.

REFERENCES

- Berkovskiy, V. H., Reshetchenko, D. V. “Yarmarky”, *Entsyklopediia istorii Ukrainy*, t. 10: *T–Ya*. Kyiv: Naukova dumka, 2013, 755–756. (in Ukrainian)
- Bilous, Natalia. “Pryvilei kyivskoi miskoi hromady kintsia XV – seredyny XVII st.: istoriohrafichniy ta dzhereloznavchyyi narysy”, *Pryvilei Kyieva kintsia XV – seredyny XVII st. Doslidzhennia. Teksty*, uporiadn. N. Bilous. Kyiv: Vydavnychiy dim “Prostir”, 2013, 296. (in Ukrainian)
- Chronologia sejmów Rzeczypospolitej Obojga Narodów (1569–1793)*, red. Leszek A. Wierzbicki, Dariusz Kupisz. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2021, 336. (in Polish)
- Czamańska, Ilona. *Wiśniowieccy. Monografia rodu*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2007, 552. (in Polish)
- Czapliński, Władysław. *Władysław IV i jego czasy*. Warszawa, 1972, 400. (in Polish)
- Dyplomatyka staropolska*, pod red. Tomasza Jurka. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2015, 592. (in Polish)
- Godziszewski, Władysław. *Granica polsko-moskiewska wedle pokoju polanowskiego (wytyczona w latach 1634–1648)*. Kraków, 1934, 96. (in Polish)
- Haratym, Andrzej. *Smoleńsk 1654*. Warszawa, 2020, 145. (in Polish)
- Kapral, Myron. “Pryvilei mista Lvova XIV–XVIII st. (istoryko-dzhereloznavchyyi ohliad)”, *Pryvilei mista Lvova (XIV–XVIII st.)*, uporiadn. M. Kapral. Lviv, 2010, 7–25. (in Ukrainian)
- Korpus mahdeburzkykh hramot ukrainskym mistam. Dva proekty vydan 20-kh – 40-kh rokiv XX stolittia*, uporiad. Volodymyr Andreitsev, Vasyl Ulianovskiy, Viktor Korotkiy. Kyiv: Praim, 2000, 215 s. (in Ukrainian)
- Kovalenko, Oleksandr, Petrechenko, Iryna. “Neopublikovanyi opys Nizhyna pochatku 80-kh rokiv XVIII st.”, *Nizhynska starovyna. Naukovyi istoryko-kulturolohichnyi zbirnyk 2 (5) (2006): 51–61*. (in Ukrainian)
- Kulakovskiy, Petro. “Instruktsiia seymyku Chernihivskoho voievodstva 1646 roku”, *Ukraina Moderna 6 (2001): 113–138*. (in Ukrainian)
- Kulakovskiy, Petro. *Chernihovo-Sivershchyna u skladi Rechi Pospolytoi (1618–1648)*. Kyiv: Tempora, 2006, 496. (in Ukrainian)
- Kulakovskiy, Petro. *Kantseliariia Ruskoj (Volynskoi) metryky 1569–1673 rr. Studiia z istorii ukrainskoho regionalizmu v Rechi Pospolytii*. Ostroh; Lviv, 2002, 304. (in Ukrainian)
- Kutrzeba, Stanisław. *Historja źródeł prawa polskiego*, t. I. Lwów; Warszawa; Kraków, 1925, 286. (in Polish)
- Latopisiec albo Kroniczka Joachima Jerlicza*, wyd. K. W. Wojcicki, t. I. Warszawa, 1853, 187. (in Polish)
- Lesyk, L. V. “Korolivski pryvilei, tsarski zhaluvani hramoty ta hetmanski universal na pidtverdzhennia mahdeburzkoho prava Nizhynskomu mahistratu”, *Humanitarnyi zhurnal 3–4 (2015): 149–154*. (in Ukrainian)
- Majewski, Wiesław. “Potocki Mikołaj h. Pilawa (ok. 1593–1651)”, *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXVIII. Wrocław etc., 1984–1985, 105–110. (in Polish)
- Makarczyk, Irena. *Tomasz Ujejski (1612–1689): biskup kijowski, prepozyt warmiński, jezuita*. Olsztyn, 2005, 328. (in Polish)
- Osipian, Oleksandr. “Uchast virmenskykh kuptsiv z Halychyny, Podillia ta Bukovyny u yarmarkovii torhivli Ukrainy v XVI–XVII st.”, *Skhid – Zakhid. Istoryko-kulturolohichnyi zbirnyk*, vyp. 2. Kharkiv: Maidan, 1999, 92–98. (in Ukrainian)
- Pamiatky istorii Skhidnoi Yevropy. Dzherela XV–XVII st.*, t. V: *Ruska (Volynska) metryka. Knyha za 1652–1673 rr.*, uklad. P. Kulakovskiy. Ostroh; Varshava; Moskva, 1999, 608. (in Ukrainian)
- Perepysni knyhy 1666 roku*, pryhotuvav do druku i zredahuvav V. O. Romanovskiy. Kyiv, 1933, 460. (in Ukrainian)
- Petrovskiy, Mykola. “Nadannia Nizhynu mahdeburzkoho prava u 1625 rotsi”, *Chernyhiv i Pivnichne Livoberezhzhia. Ohliady, rozvidky, materialy*, pid red. M. Hrushevskoho. Kyiv, 1928, 301–314. (in Ukrainian)
- Prokop, Krzysztof Rafał. *Biskupi kijowscy obrządku tacińskiego XIV–XVIII w. Szkice biograficzne*. Biały Dunajec; Ostróg, 2003, 176. (in Polish)
- Radziwiłł, Albrecht Stanisław. *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, t. 2: *1632–1656*, oprac. Adam Przyboś i Roman Żelewski. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1980, 556. (in Polish)

- Shvydko, H. K. “Dilovodchi akty kozatskykh orhaniv vlady yak dzherelo do istorii Hetmanshchyny druhoi polovyny XVII – XVIII stolit’”, *Dnipropetrovskyyi istoryko-arkheohrafichnyi zbirnyk*, vyp. 2. Dnipropetrovsk: Heneza, 2001, 317–329. (in Ukrainian)
- Szymański, Józef. *Nauki pomocnicze historii*. Warszawa, 2001, 764. (in Polish)
- Traktaty pokojowe pomiędzy Rzeczpospolitą a Rosją w XVII wieku*. Kraków: Wydawnictwo PLATAN, 2002, 120. (in Polish)
- Ukrainski yarmarky ta vystavky (istoriia ta sohodennia)*. *Naukovo-dopomizhnyi pokazhchuk*, uklad. Tetiana Sosnovska, Valentyna Yaroshyk. Kharkiv, 2008, 158. (in Ukrainian)
- Vossoedynenye Ukrainy s Rossyei. Dokumenty y materyaly*, t. 3: 1651–1654. Moskva: Yzdatelstvo AN SSSR, 1953, 546. (in Russian)
- Wisner, Henryk. *Władysław IV Waza*. Wrocław, 2009, 208. (in Polish)
- Yakovenko, Natalia. “Vybir imeni versus vybir shliakhu (nazvy ukrainskoi terytorii mizh kintsem XVI – kintsem XVII st.)”, Yakovenko, Natalia. *Dzerkala identychnosti. Doslidzhennia z istorii uavlenn ta idei v Ukraini XVI – pochatku XVIII stolittia*. Kyiv, 2012, 9–43. (in Ukrainian)